

МЕКТЕПКЕ SHEKEMGI JASTAĞI BALALARDA SÓYLEWDIŃ PSIXOLOGIYALIQ RAWAJLANIWI

Mustafaeva Feruza, Jaksilikova Nadira
Ajiniyaz atindađi Nókis mámleketlik pedagogika
instituti pedagogika hám psixologiya tálim bađdarı 4-kurs talabalari

Erte balalıq dáwirinde balalar jas úlkenlerge bađınıńqı boladı, sebebi olardıń erkin háreket qılıqları qıyın boladı. İs-háreket minez-qulıq normaların balalar jas úlkenler arqalı úyrenedi. Bul dáwirde bala minez-qulqınıń motivi ańlanbag'an boladı. Balanıń ishki dúnyasınıń qalıplesiwi jas úlkenlerge baylanıslı. Sebebi bala jas úlkenler kútken qarım-qatnastı dárhal bere almaydı. Bala predmetlerge bolg'an qızıg'ıwshılıg'ın eń aldı menen jas úlkenlerge múrájatı arqalı bildiredi. Kerekli járdemdi tildi qollanıw arqalı aladı. Bul jerde jas úlkenler balag'a qanday talaplar qoyıwı áhmiyetli orın tutadı. Jas úlkenler eger bala menen kem qarım-qatnasta bolsa, onıń tili rawajlanıwdan artta qalıwı múmkin. Qarım-qatnasqa bolg'an zárúrlilik balada o'z-o'zinen rawajlanbaydı, al predmet iskerligi boyınsha jas úlkenlerdiń qarım-qatnası arqalı o'sedi.

Erte jas balalıq dáwirinde tildiń rawajlanıwı eki túrli jol arqalı ámelge asırıladı: jas úlkenler tilin túsiniwı hámde balanıń shaxsıy aktiv tili qalıplesiwi arqalı. Bala menen ananıń qarım-qatnası tek g'ana so'zler menen emes, al mimika, ishara, pantomimika, ses hám jag'day sıyaqlılar arqalı ámelge asırıladı. Bular háreketke signal bolıp hızmet etedi. ğ jaslı balalar aldında oyınshıqlar turg'an bolsa anası og'an "ber mag'an" dep oyınshıqtı ko'rsetse dárhal bala onı alıp beredi. "Múmkin emes" degen so'z balanıń háreketleriniń toqtawına signal bolıp xızmet etedi. Mısalı, rozetkag'a qolı tiyip atırg'anda, qızıp turg'an útikke qolı jaqınlap atırg'anda, ayaq kiyimlerge qolın tiygizip atırg'anda bul so'zdiń aytılıwı bala háreketleriniń toqtawına alıp keledi.

3 jasqa tolg'anda bala jas úlkenler menen múnásibetlerge biymálel til arqalı kirise aladı. Bul jastag'ı balalar hámme kiyimlerin o'zi kiyiwge háreket qıladı. O'z zárúrliklerin so'zler arqalı ayta aladı. Sebebi tildi tolıq iyeleydi. Bala jas úlkenlerdiń ko'rsetpelerine qaray is -háreketlerin durıs jo'neldiriwge úyrenedi. Ol jas úlkenlerdiń o'z-ara qarım-qatnasın jan qulag'ı menen esitedi, túsiniwge háreket etedi. Bul dáwirde balalar ertek, gúrriń, qosıqlardı esitiwdi júdá jaqsı ko'redi. Bul balanıń sırtqı dúnyanı biliwine úlken tásirin tiygizedi. 1,5 jaslı balalar 30-40 so'zden 100 ge shekem bolg'an so'zlerdi iyeleydi, bolg'anı. 2 jastan soń balalar jas úlkenlerge júdá ko'p sorawlar menen múráját qıladı. «Bul ne?», «nege bunday?» sıyaqlı sorawlar balanıń tiliniń o'sip atırg'anlıg'ınan derek beredi. 2 jastıń aqırına shekem bala 300 so'zdi úyrenedi. 3 jastıń aqırına kelip, 500-1500 ge shekem so'zdi bilip aladı. [1; b]

Biraq bul jastag'ı balalar tili avtonom boladı, olar nandı «nanna», suwdı «umma» sıyaqlı túsınıklar menen ataydı. Áste-aqırın jas úlkenler balalar menen tuwrı qarım-qatnasta bolsa, bul avtonom til jog'alıp baradı, yag'nyy bala hár bir nárseni o'z atı menen ayta baslaydı. Balanıń bir aytqan so'zi onıń aytpaqshı bolg'an so'zin túsindirip beredi. Mısalı, «mama» dese anası balasına nan beriwi yamasa suw alıp beriwi múmkin. Sonıń menen balanıń zárúrliligi qandırıladı. Balanı qarım-qatnasqa úyretiw onıń ruwxıy rawajlanıwına unamlı tásir ko'rsetedi. Bul dáwirdegi balalar neni qálese sol zamatta ko'riniwi kerek. Biraq buni áste-aqırın tárbiyalaw arqalı joq etiw múmkin, yag'nyy sabırlı bolıwdı jaslıqtan úyretiw lazım. Bala sóz baylıginiń ósiwinde 2 áhmiyetli tárep, muǵdar hám sipat tárepleri bar.

Sóz baylıginiń muǵdarlıq ósiwi D.B. El'koninniń kórsetiwinshe, tikkeley balanıń turmisliq sháratlari hám tárbiyalanıw ózgesheliklerine baylanisli. Sońgi jillarda belgili bir jastaǵı balalar sóylewiniń sóz quramin úyreniwge baǵishlangan izertlewlerde aldınǵı izertlewlerge qaraǵanda joqarıraq muǵdarlıq kórsetkishler aniqlangan. Tiykarinan, V.Loginaniń maǵliwmatlarına kóre, 3 jasqa kelip, bala sóylewinde 1200 sóz zapası boladı, 6 jaslı balanıń aktiv sóz baylıǵı bolsa 3000 – 3500 sózdi óz ishine aladı. Bunnan 40 – 60 jil aldın ótkerilgen izertlewlerde 3 jaslı balanıń sóz baylıǵı 400 – 600 sózden, 6 jaslı balanıń aktiv sóylewi bolsa 2500 – 3000 sózden ibarat dep kórsetilgen edi.[1 ; b]

Situatsiyalıq isshen qarım – qatnas formasındaǵı balalar leksikası konkret predmetli jaǵday menen baylanisli. Bull halat kóriniwi, balanıń sóylewinde atlıq sóz dizbegine tán sózler kóp boladı. Sipat dizbegindegi sózler ya uliwma ushiramaydı, yaki buyımlardıń tek sirtqi ózgeshelikleri: reńi, ólshemi (barlıq sipatlardıń 96,4%) túsintiredi. 98% feyiller tek ǵana konkret predmetli háreketlerge qarata isletiledi.

Balalardıń nosituativ – biliwge baǵdarlangan (jaǵdayǵa – situatsiyaǵa baylanisli bolmaǵan) qarım – qatnasında olar úlkenlerden hár qiyli nárseni hám hádiyseler haqqında maǵliwmat aliwǵa baylanisliq'an azat boladı. Áste – aqırın dógerek átiraptaǵı nárselerdiń túrli ózgesheliklerin sawlelentiriwshi sózler zapası keńeyip baradı. Tiykarinan, estetikalıq ózgesheliklerdi túsintiriwshi sipat dizimine tán sózlerhám emotsional ózgesheliklerdi kórsetiwshi sózler payda boladı, erklik hám intellektual háreketlerdi ańlatiwshi feyil dizimindegi sózler júzege keledi.[3;b]

Nosituativ – shaxsiy qarım – qatnasta, bala adamlar arasındaǵı múnásibetler haqqında maǵliwmat aliwǵa, óziniń pikirin úlkenler pikiri menen salıstiriwǵa háreket qilar eken, onıń sóylewinde uliwma grammatikalıq quramalasıw júz beredi.

Juwmaqlap aytqanda balanıń sóz baylıǵı tek ǵana muǵdar tárepinen emes, bálkim sipat tárepinen de ósip baradı. Bull tiykarinan balalardıń sózler mazmunin ózlestiriwi

menen keshedi. Sóz baylıgın iyelew protsesi túsiniklerdi iyelep bariw menen úziliksiz baylanisli. L.S.Vigotskiy jazuinsha, «Psixologiyalıq tárepten alıp qaraǵanda, sózlerdiń mazmuni hám mánisi – bal uliwmalıq yamasa túsinikten ózge nárese emes. Biz sózdiń mánisin biymálel oylaw fenomenini dep esaplawǵa haqlimiz».[2 ; b]

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR

1. Nishanova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyası va uni óqitish metodikası. T. 2006 y.
2. Z.T.Nishanova hám basqalar “Rivojlanish psixologiyasi pedagogik psixologiya” T.: 2018.
3. Davletshin M.G. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T. 2000